

Duik in het Curaçaose erfgoed

Forten. De strijd om Curaçao

inhoud van lesbrief voor Middelbaar Onderwijs

- Les 1. Forten op Curaçao
 - Les 2. De Spanjaarden komen!
 - Les 3. Eerste fort en landkaart van Curaçao
 - Les 4. Excursie naar Fort Amsterdam en het Waterfort
- Literatuur
Colofon
Verantwoording

United Nations
Educational, Scientific and
Cultural Organization

Forten. De strijd om Curaçao

Les 1. Forten op Curaçao

leerdoelen

- ◆ Je leert wat een fort en een batterij zijn.
- ◆ Je hoort hoeveel forten Curaçao telt.
- ◆ Je hoort hoe de forten werden gebruikt.

begrippen

WIC

WIC is de afkorting van de 'West-Indische Compagnie'. Het is een handelsbedrijf dat in 1621 werd opgericht in de Republiek der Verenigde Nederlanden. In de 17e en 18e eeuw bezat de WIC het alleenrecht in de Nederlanden op de handel en scheepvaart op West-Afrika en Amerika. Doel was om in die gebieden zoveel mogelijk winst te maken, ten koste van de macht van Spanje en Portugal. De WIC ging in 1791 definitief failliet.

de kaper

Een kaper wordt ook wel kaapvaarder genoemd. Het was een zeekapitein die met toestemming van zijn regering andere schepen en kolonies aanviel. Die waren van landen waarmee zijn land in oorlog was. Hij moest zich wel aan regels houden en werd ook gecontroleerd. Een piraat deed hetzelfde werk, maar roofde voor eigen winst, niet voor zijn land.

het geschut

Allerlei soorten vuurwapens en munitie: kanonnen, geweren, musketten, etc.

het oorlogsrecht

Internationale regels voor oorlogsvoering. Hier moeten landen zich aan houden in gewapende conflicten.

de kaperbrief

Het officiële document dat een kaper van zijn regering meekrijgt. Hierin staat dat hij namens zijn regering vijandige schepen of kolonies mag veroveren. De kaperbrief is een aantal maanden geldig.

het wingewest

Een wingewest is een gebied dat wordt gebruikt om zoveel mogelijk winst te behalen. Vaak worden hier grondstoffen of landbouwgewassen weggehaald. Meestal is het de regering van een land die zich de eigenaar van de winsten noemt.

de zeevloot

Zwaar bewapende schepen die samen voor hun land oorlogen uitvechten op zee.

het luchtafweergeschut

Geschut waarmee een gebied zich verdedigt tegen vijandige vliegtuigen.

? Wat zie je op deze foto?

Die mooie oude muur

'Een beetje naar rechts, in het midden van die poort. Ja zo! Smile!' Klik!

"Ik wil op het kanon op de foto!" Klik!

"Oh, kijk die mooie oude muur! Er zitten stenen in van koraal en oude baksteentjes!" Klik!

Toeristen maken foto's bij de **oude muren langs de zee** bij het Riffort op Otrobanda. Onder de poort of bovenop de hoge muren. Maar wat doen die oude muren daar eigenlijk? En wat was het Riffort eigenlijk voordat het een winkelcentrum werd?

Toeristen bij het Riffort

Een stuk muur van het Riffort

? Riffort. Rif-Fort. Wat is een 'fort' eigenlijk?

Weetje: Het Riffort, Waterfort en Fort Amsterdam maken met het oude centrum van Willemstad deel uit van het UNESCO Werelderfgoed. Dat betekent dat de oude binnenstad en de forten voor de hele wereld heel uniek cultureel erfgoed zijn!

? Weet jij wat cultureel erfgoed is?

Schepen aan de horizon!

De oude muren van het Riffort hebben vroeger dienst gedaan als één van de belangrijkste **verdedigingswerken** van Curaçao. Dat heb je vast al eens gehoord. **Forten** verhinderden dat schepen van vijandige landen en van **piraten** de baaien zouden binnenvaren. Ze hielden dus de vijand van het eiland af. Daarom liggen bijna alle forten aan **de baaien aan de zuidzijde van Curaçao**, want daar werd de vijand verwacht. Je kent vast wel meer plekken op ons eiland waar zulke oude muren bij de zee liggen. Als je niets van de geschiedenis van die muren af weet, dan zijn ze niet echt spannend. Toch hebben zich daar vroeger wel degelijk spannende gebeurtenissen afgespeeld!

? Waarom werd de vijand niet aan de noordkust verwacht?

Forten op Curaçao

In de loop der eeuwen zijn er heel veel **verdedigingswerken op Curaçao** gebouwd, **wel 46!** Sommige forten zijn eeuwenoud. Andere zijn in de Tweede Wereldoorlog (1940-1945) aangelegd. In deze lessenserie ga je ontdekken of die oudste forten hun werk goed gedaan hebben. Oftewel: hebben ze de vijanden van de Hollandse kolonie inderdaad van het eiland af weten te houden? Maar eerst: wat is een fort eigenlijk?

Forten op Curaçao

Weetje: Veel van de 46 forten en batterijen van Curaçao zijn nu niet of amper meer zichtbaar. Ze werden lang geleden al afgeschreven voor militair gebruik. De stenen werden dan vaak hergebruikt voor andere bouwwerken. De funderingen raakten vervolgens overwoekerd door planten, of er werd overheen gebouwd.

Fort

Een fort is een bouwwerk dat omsloten is door stevige, hoge muren, meestal aan alle kanten. Vanaf die muren kan het fort beschermd worden tegen vijanden, bijvoorbeeld met kanonnen. Binnen in het fort is alles aanwezig wat toen nodig was voor de strijd: **het geschut**, de kruitkamer, de huisvesting voor militairen. Maar ook ruimte om te koken, voor voedsel- en watervoorraden, verpleging, enz. Vaak vind je binnen een fort ook gebouwen die niets te maken hebben met **defensie**. Bijvoorbeeld een kerk en een gevangenis.

? Is er een fort op Curaçao dat aan deze omschrijving voldoet?

De forten en de WIC

De bouw van de forten kostte veel geld. Vaak was na de bouw geen geld meer over voor de betaaling van de bemanning en het geschut. De WIC wilde alleen de hoognodige verdedigingswerken betalen en vond dat de lokale bevolking zelf de andere forten moest betalen. Hierdoor was de verdediging van Curaçao vaak niet in orde!

De borstwering beschermt de soldaten

Batterij

Op Curaçao wordt het woord 'fort' voor zo'n beetje alle verdedigingswerken gebruikt. Maar een open verdedigingswerk zouden we eigenlijk een **'batterij'** moeten noemen. Omdat batterijen vaak aan de kust werden gebouwd, spreken we ook wel van kustbatterijen.

Een batterij is vaak weinig meer dan een stevige, stenen borstwering. In de openingen in de borstwering staan de kanonnen naar de zee gericht. De bemanning kan achter de **borstwering** dekking zoeken. Aan de zeezijde zie je dus een muur, maar aan landzijde is de batterij open. Dat maakt de bemanning van een batterij natuurlijk wél kwetsbaar voor vijanden die zich al op het eiland bevinden. En dat kan gebeuren als de vijand via een andere baai aan land weet te komen. Maar de ontwerpers van een fort gingen er vanuit dat dit niet zou gebeuren: de kanonnen zouden ongewenste schepen immers wegjagen! Geld speelde een grote rol in de keuze tussen een fort of batterij. Een muur bouwen is tenslotte een stuk goedkoper dat een heel fort neerzetten!

? Een kustbatterij die bovenop een steile klip lag, had geen hoge borstwering nodig. Hier vind je meestal alleen een lage muur met een stenen **platform** voor de kanonnen. Waarom zou dat zijn, denk je?

Batterij met een hoge, dikke muur beneden bij het St. Michielsbaai

Batterij met een lage muur en platform hoog boven de Vaersenbaai

Ook belangrijk!

Bij de batterij lag vaak een klein **kwartier** waar de soldaten konden overnachten. Ook was er vaak een paardenstal. Want berichten over vijandelijke bewegingen moesten door een snelle ruiter naar **de commandant** gebracht worden!

Kapers en piraten

Een kaper wordt ook wel kaapvaarder genoemd. Het was een **zeekapitein** die van zijn regering **toestemming** (een **'kaperbrief'**) had gekregen **om schepen of kolonies te veroveren**. Die moesten dan wél van landen zijn waarmee zijn land in oorlog was. De buit die de kaper veroverde, werd verdeeld tussen hem en zijn regering. Als de kaper zelf overmeesterd werd, dan kon hij zich beroepen op het **oorlogsrecht**. Dan bracht hij het er meestal levend vanaf. Als hij tenminste een geldige kaperbrief had! Want zonder kaperbrief was de kaper niets meer dan een **piraat**. Als piraat kon je dan wel alle buit zelf houden. Maar als je overmeesterd werd... dan bungelde je aan de eerste galg!

Forten tegen plunderslaars

De forten en batterijen moesten de Nederlandse kolonie **beschermen tegen andere Europese landen**. Als Nederland in oorlog was met bijvoorbeeld Frankrijk, dan bevochten de beide landen elkaar niet alleen in Europa, maar ook in hun **wingewesten**. Bijvoorbeeld in het Caribische gebied. Die gevechten ter zee werden uitgevochten door de **zeevloot** en door **kapers**. Deze kapers hebben heel wat Caribische kolonies veroverd of losgeld laten betalen. Ook Curaçao is door kapers en piraten overvallen geweest! Nog vaker vielen rijk beladen handelsschepen ten prooi aan de kapers. Daarnaast waren er heel veel **piraten** actief in onze wateren!

Nieuwe batterijen in de Tweede Wereldoorlog

Niet alleen in het verre verleden, maar ook in de Tweede Wereldoorlog (1940-1945) zijn er verdedigingswerken op Curaçao gebouwd. De Nederlanders hebben toen **samen met de Amerikanen** nog eens tien verdedigingswerken gebouwd. Vaak kwamen die op plekken waar vroeger ook al batterijen hadden gelegen. De bekendste waren de kustbatterijen Steenrijk en Blauwbaai. Maar ook bij de Caracasbaai, Bullenbaai en Hato werden nieuwe kustbatterijen gebouwd en het Waterfort werd opnieuw gebruikt. Verder werd vooral rond de olieraffinaderij **luchtafweergeschut** gebouwd. Samen moesten de verdedigingswerken **Duitse schepen, duikboten en vliegtuigen weggagen**. De Duitsers wilden Curaçao graag veroveren vanwege de **kerosineproductie**. Kerosine was nodig voor de vliegtuigen waarmee strijd werd geleverd tegen de Duitsers en de Japanners.

Weetje: Een paar forten zijn in 2010 tot beschermd monument benoemd. Dat betekent dat ze niet afgebroken mogen worden. Ook hun omgeving mag niet zo maar worden veranderd. Zo blijft dit stuk geschiedenis bewaard voor de volgende generaties.

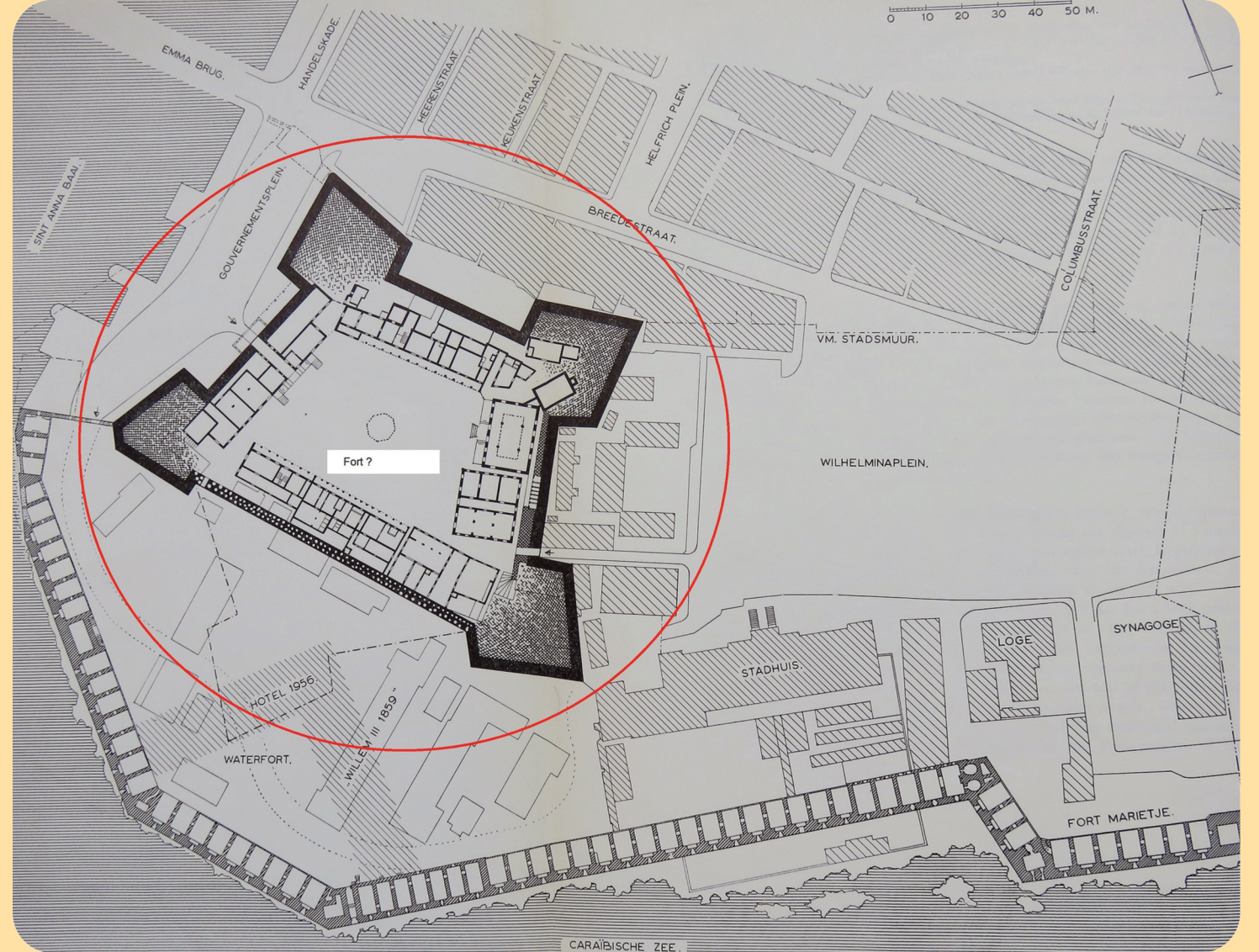
Welke forten kun jij zo opnoemen? En hoe oud denk je dat deze forten zijn?

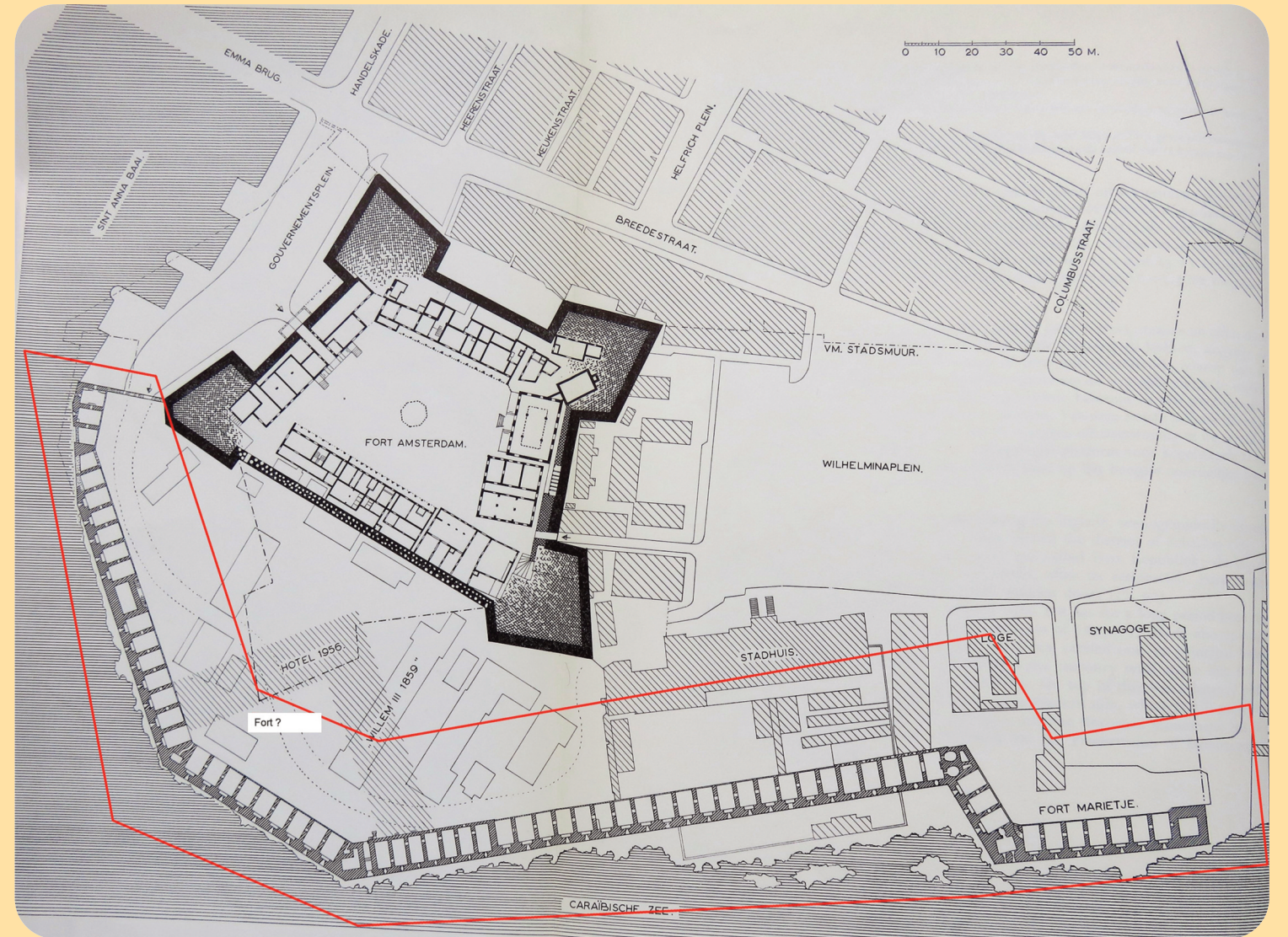
Ken je forten!

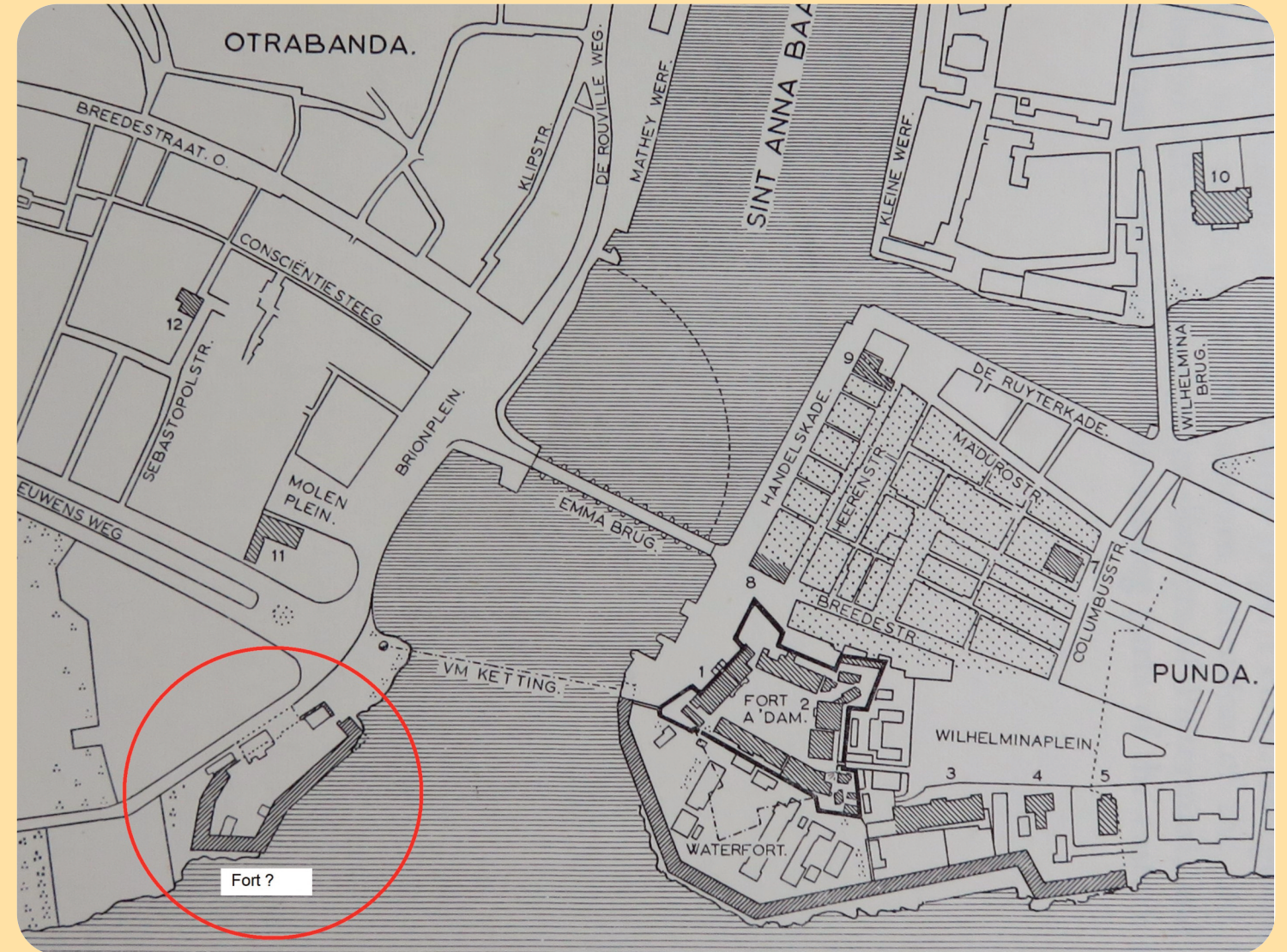
Je gaat hier foto's van een paar oude forten en batterijen op Curaçao zien. Een paar zul je zeker wel eens gezien hebben. Vaak hebben oude forten een nieuwe functie gekregen, bijvoorbeeld als restaurant en/of winkelcentrum! Welke herken je?

Weetje: Het antwoord en een korte geschiedenis van elk fort vind je in de handleiding!

1

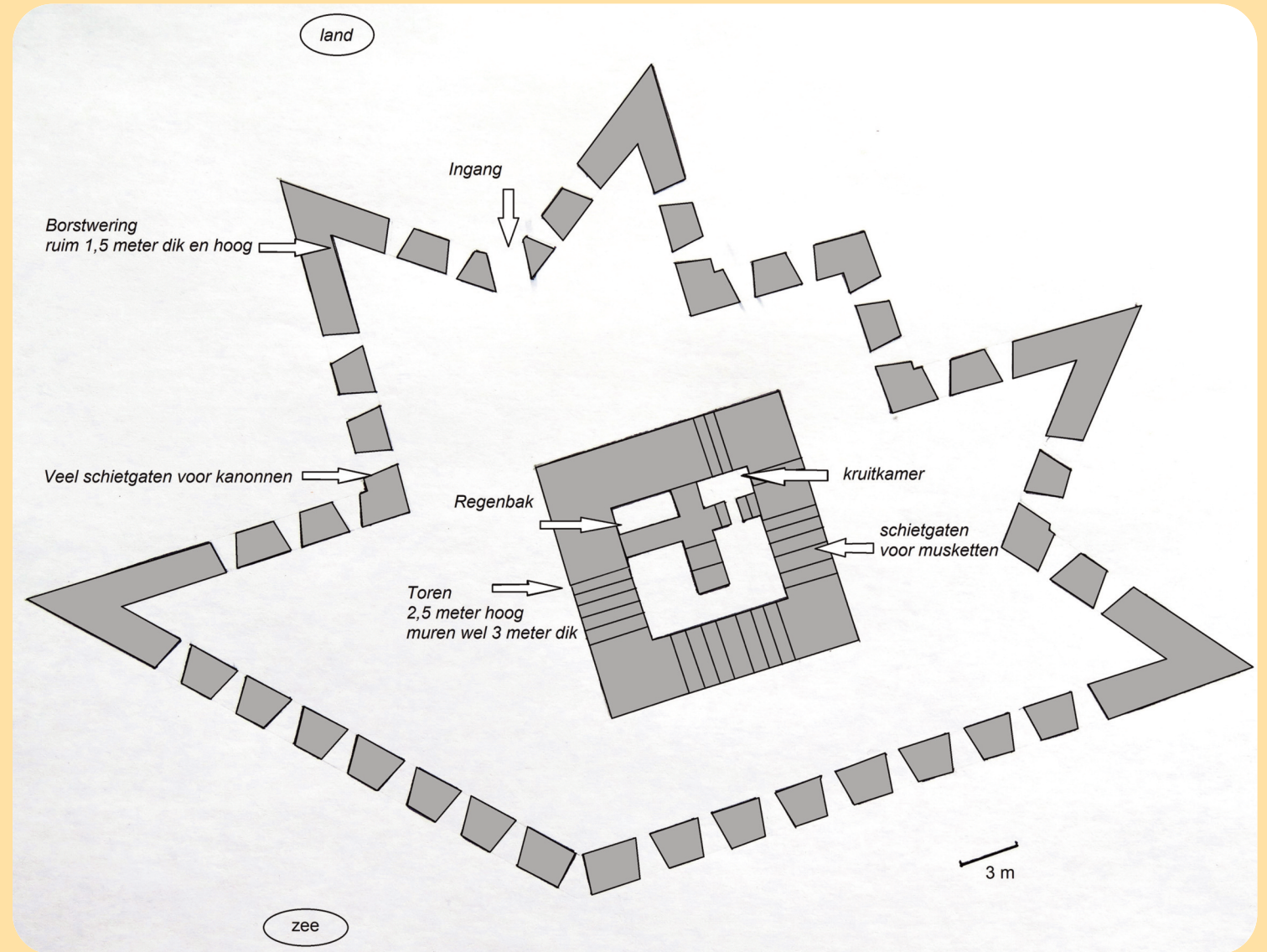

4

5

Wil je meer weten?

Hartog beschrijft de verschillen tussen een fort, batterij en andere verdedigingswerken op Curaçao in zijn boek: *'De forten, verdedigingswerken en geschutstellingen van Curaçao en Bonaire'*. Je kunt dit boek lezen in de Mongui Maduro Library en bij NAAM.

Je vindt veel oude foto's en plattegronden van de belangrijkste forten in het boek van Ozinga: *'De monumenten van Curaçao in woord en beeld'*. De teksten zijn wel moeilijk om te lezen. Je kunt dit boek lezen in de Mongui Maduro Library en bij NAAM.

Opdracht 1.

Ontwerp een fort op Curaçao.

Je hebt een aantal foto's van Curaçaose forten gezien. Ontwerp nu zelf een fort in een typisch Curaçaos landschap!

Je ontwerpt eerst een plattegrond en daarna het bijbehorende aanzicht vanaf zee of land.

Voor het aanzicht mag je kiezen uit een tekening, schilderij of maquette.

Let goed op de verhoudingen!

Les 2. De Spanjaarden komen!

Leerdoelen

- ◆ Je hoort over de Spaanse spionage van de Hollanders in 1634.
- ◆ Je leert hoe de Hollanders Curaçao direct na hun verovering verdedigden.
- ◆ Je weet hoe het eerste Waterfort eruit gezien heeft.

begrippen

het schietgat

Een smalle opening in een verdedigingsmuur. Door het schietgat kun je met een musket of geweer schieten zonder dat de vijand jou ziet.

de musket

Een vuurwapen met een lange loop. Het werd gebruikt van de 16e eeuw tot midden 19e eeuw.

de palissade

Een rij aaneengesloten palen die stevig in de grond geslagen zijn. De palen dienen als omheining die ongewenste mensen buiten moet houden.

het rolpaard

Een houten bak op vier wielen waarop een metalen kanon vastgebonden werd. Dankzij de wielen kon het kanon achteruit getrokken worden om kruit en een kanonskogel voor in de loop te laden. Bij het afschieten vloog het rolpaard door de klap naar achter. Daarom werd het rolpaard met touwen goed aan de grond of muren vastgebonden.

op wacht staan

Een terrein bewaken door daar bewapend rond te lopen.

de geschutpoort

Een luik in de zijwand van een schip. Hierdoor wordt een kanon naar buiten gericht om een vijandig schip te beschieten.

De Spanjaarden komen!

'Daar! Dat is de baai naar Santa Ana!'

Het is midden in de nacht, maar de maan verlicht de kust net genoeg om hun koers te bepalen. De man praat zacht, want geluid draagt ver over water. Niemand mag weten dat zij daar zijn! Vijf mannen zitten in de kano. Ignacio is met zijn 14 jaar de jongste van de groep. Twee indianen en twee Spanjaarden zijn Ignacio's **metgezellen**. Ze zijn op een geheime **missie** gestuurd door de Spaanse gouverneur in Caracas. Ze moeten de Hollanders op Curaçao bespioneren! Alle vijf kennen ze Curaçao, maar Ignacio kent het eiland het beste. Hij is de enige die er is geboren en getogen. Tot een paar weken geleden woonde hij in het dorpje Santa Ana, samen met zijn indiaanse moeder en twee jongere zusjes. Sinds zijn achtste jaar heeft hij koeien, schapen en geiten moeten hoeden. Er zijn weinig plekken op het eiland die hij niet kent!

Maar toen waren de Hollanders gekomen. Vier schepen waren de grote binnenbaai bij Santa Ana binnengevaren, volgeladen met soldaten en matrozen! In drie weken tijd hadden ze de Spanjaarden en de meeste indianen bij Ascención en San Juan bijeengegreden. De Spanjaarden hadden zich overgegeven en waren met de meeste indianen naar het vasteland overgebracht. Ignacio en zijn moeder, zusjes en zijn Spaanse vader waren daar ook bij. Sindsdien waren de Hollanders de baas op Curaçao.

Op het vasteland hoorde Ignacio de Spanjaarden

heel anders praten over Curaçao dan voorheen. Toen ze er nog woonden, klaagden de Spanjaarden over het nutteloze eiland. Er wilde amper iets groeien en er kon hooguit wat vee gehouden worden. Het was de afgelopen drie jaar ook nog eens extreem droog geweest, waardoor duizenden dieren waren verhongerd of geslacht voor de huiden. Het brazielhout waar rode verfstof van gemaakt werd, was ook al bijna weggekapt. Nu ze het eiland kwijt waren, beseften ze ineens hoe waardevol Curaçao eigenlijk was voor het machtige Spaanse rijk. Het lag te midden van al haar kolonies in Zuid- en Midden-Amerika en de Caribische eilanden. Weinig eilanden hadden zo'n goede natuurlijke haven als Curaçao! En die gebruikten die Hollanders nu om hún schepen een veilig onderkomen te bieden! Ze vulden er hun water- en voedselvoorraden aan en gingen dan weer verder met hun illegale handel met de Spaanse kolonies en het beroven van hun handelsschepen!

De Spanjaarden willen Curaçao dan ook zo snel mogelijk terug veroveren. Daags na aankomst op het vasteland was Ignacio's vader ingedeeld bij de Spaanse strijdkrachten. Maar ook voor Ignacio, een stevige jonge knaap, wisten ze wel een klus. Als veehoeder kent Ignacio Curaçao namelijk op zijn duimpje. Bovendien spreekt hij de Arawakse taal van zijn moeder en het Spaans van zijn vader. Een ideale spion, had de commandant gezegd. De spionnen moeten uitzoeken waar de Hollanders zijn, wat ze doen en

vooral, hoe hun verdediging eruit ziet. Ignacio had zich trots en bang tegelijk gevoeld. Maar tijd voor twijfel is er niet. Er is geen tijd te verliezen! De Hollanders moeten verslagen worden voordat zij forten hebben gebouwd!

Amper een week later zit Ignacio nu dan in de

kano. De vijf mannen waren met de kano van het vasteland naar de oostpunt van Curaçao **gepeddeld**. Het was de eerste keer voor Ignacio geweest dat hij deze oversteek maakte. Urenlang hadden ze geroeid met niets dan zee om zich heen! Ignacio was zo blij geweest toen ze Curaçao aan het horizon zagen liggen! Met de

stroom mee peddelden ze langs de Curaçaose kust. 's Nachts waren ze de baai bij Santa Barbara binnengevaren. Daar hadden ze geen schepen en geen teken van leven aan land gezien. Overdag hadden ze zich in de mangrove verscholen en geslapen. Nu voeren ze dan in de nacht in de richting van de baai die naar het grote binnenwater en het dorp Santa Ana leidde. Daar waren de Hollanders zeker, dus vanaf nu moesten ze extra voorzichtig zijn om niet opgemerkt te worden!

? Weet jij welke baai en groot binnenwater hiermee bedoeld worden?

Toen Ignacio een week eerder van Curaçao was weggevoerd, waren ze vanuit de grote binnenbaai langs de puntige landtong aan de kust gevaren. Hij had gezien dat er toen al op die punt aan een verdedigingsmuur werd gewerkt. Nu moesten de spionnen met duidelijke beschrijving en aantallen terugkomen bij de Spaanse gouverneur!

Daar!

Tegen de maanverlichte hemel **ontwaart** Ignacio op de punt bij de Sint Anna baai de contouren van een lage muur. Die is door mensen gemaakt! De Spanjaarden Carlos en Felipe zijn bekend met verdedigingswerken en knikken. Mateo en Juan veranderen de koers met een paar stille halen van hun peddels zodat de kano nog dichter onder de kust vaart. Mateo wijst op de rotsen in het water. Dichterbij kunnen ze niet komen.

In het donker moeten ze inschatten hoe groot de

muur is en hoe hij is gemaakt. Het is lastig te zien zo in de donkere nacht! Maar zo zijn ze tenminste onzichtbaar voor de Hollanders. Tenminste, dat hoopt Ignacio!

'De muur is van planken gemaakt. Ik zie hier en daar kleine openingen', zegt Carlos zachtjes.

'De planken zijn een borstwering en die openingen zijn **schietgaten**', fluistert Felipe terug. 'Ik denk dat ze twee schuttingen van planken hebben gemaakt en de ruimte er tussen hebben opgevuld met aarde en keien.'

'Zo'n borstwering houdt alleen kogels uit **musketten** en kleine kanonnen tegen. Dus moeten wij met schepen met zware kanonnen komen', concludeert Carlos.

'Het lijkt wel of er allemaal palen op die borstwering staan!', zegt Felipe. 'Bouwen ze er een **palissade** bovenop?' Ignacio blijkt de scherpste ogen van de groep te hebben.

'Ja, er staan allemaal palen op een rij. Ze eindigen in glimmende ijzeren punten!'

'Die zullen vast scherp zijn!', gromt Carlos.

De kano drijft langzaam verder langs de kust. 'Daar **staan** soldaten **op wacht!**', zegt Juan en wijst naar de mannen die amper te zien zijn in het donker. Ondertussen vraagt hij zich angstig af of die soldaten hen in de kano kunnen zien. En zo ja, zouden ze dan beschoten worden? Of achtervolgd?

Juan gebaart naar een knik in de borstwering. 'Twee muren', zegt hij. De borstwering bestaat inderdaad uit twee delen. Zo volgt deze muur de

flauwe bocht van de kustlijn. In het midden staan een paar vaten naast elkaar. 'Die vaten zitten vast vol met stenen en aarde om kogels op te vangen.' Dan zien ze ook een stenen bouwwerk achter de vaten. Dat moet het fort zijn. In het maanlicht zien ze dat het fort vierkant en vrij klein is, met **manshoge** muren van gladde bakstenen.

'Dat fort is al bijna af!' Felipe fluit zachtjes tussen zijn tanden. 'Ze werken snel! Ze verwachten blijkbaar elk moment een aanval.'

'Daar, er staan al kanonnen op het fort', wijst Ignacio. 'Minstens zeven kanonnen tel ik.'

'Inderdaad', mompelt Felipe. 'Ze staan al klaar voor een aanval, terwijl het fort nog niet af is.'

'Zie je dat daar? De muren van het gebouw gaan over in aarden wallen aan weerszijden!' Carlos wijst naar beide kanten van het fort. In het donker zijn de wallen amper te zien.

'Volgens mij lopen die wallen nog een heel stuk door achter die borstwering! Ze zijn even hoog als het fort.'

'Er staan nog meer kanonnen achter die wallen. En ze staan al op **rolpaarden**', vult Ignacio aan.

'Klaar om te schieten dus!' schampert Felipe. 'De Spanjaarden komen!' grapt Mateo.

'De Spanjaarden zitten al onder hun neus!' grijnst Carlos terug.

Dan zijn ze de punt voorbij gedreven.

Nu kunnen ze de baai inkijken.

'Kijk daar!' Net in de baai ligt een groot schip overdwers in de baai **voor anker**. De kanonnen steken dreigend uit de **geschutpoorten**. Geen schip dat hier de baai in kan varen!

Dan zijn ze ook de baai voorbij en zien ze geen spoor van bewaking meer. Ze kunnen weer vrij ademhalen. Ze zijn niet betrapt! Ze beginnen weer te peddelen. Ondertussen beoordelen ze de situatie.

'Dit fort is duidelijk bedoeld om aanvallers op zee weg te jagen,' concludeert Felipe. 'Niemand kan hier de binnenbaai invaren.'

'Maar er zijn meer baaien. De Hollanders moeten toch ook weten dat er meer plekken zijn om aan land te gaan! Zouden ze overal forten bouwen?' vraagt Carlos zich hardop af, 'Aan elke buitenbaai? Dat kan toch niet?'

'Amper een maand hier en nu al hebben ze zo'n verdedigingswerk gebouwd! Wij hebben in meer dan een eeuw tijd geen enkel fort gebouwd!' zucht Felipe. Carlos snuift boos.

'Die veroveraars zijn goed voorbereid gekomen. Al die bakstenen, planken, palen en de ijzeren punten! Ze moeten alles uit Holland hebben meegenomen!'

Ze peddelen nog een uurtje langs de kust en als de ochtend begint te gloren, arriveren ze in de kleine lagune tussen

drie hoekige bergen. Zo komen ze net ten westen van het grote binnenwater aan land. De mangroves bieden weer een prima schuilplek voor de kano. Na een kleine maaltijd gaan ze slapen. Erg gemakkelijk ligt het niet in de kleine kano, maar Ignacio is zo moe dat hij als een blok in slaap valt. De zon staat alweer laag aan de hemel als hij wakker wordt gemaakt. Hij is als laatste aan de beurt om de wacht te houden.

 Welke lagune zijn de mannen binnengevaren denk je?

De ingang van de Piskaderabaai

De WIC verovert Curaçao

De WIC stuurde in 1634 vier schepen met zo'n 180 matrozen en 225 soldaten naar Curaçao om het eiland op de Spanjaarden te veroveren. Ze hadden Curaçao uitgekozen vanwege de goede havens en het zout uit de salinas. In juni 1634 mislukte de eerste poging om Sint Annabaai binnen te varen. Maar op 28 juli lukte het de Hollanders wel om het Schottegat binnen te varen en aan land te komen.

Schietgaten in het stenen benedenfort van St. Michielsbaai

Weetje: Op 20 augustus was de Spaanse gouverneur Lopes de Morla bereid om zich over te geven. Een week later werden alle 32 Spanjaarden en 340 indianen van Curaçao naar Coro op het vasteland afgevoerd. Twintig indiaanse families mochten blijven.

Weetje: Het eerste Waterfort werd in een maand tijd gebouwd. Volgens de Spaanse spionnen stonden er 7 tot 12 kanonnen op het kleine fort en nog eens 34 kanonnen achter de wallen en de borstwering aan weerszijden van het fort.

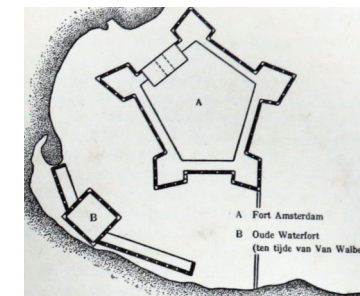
Kanon op een rolpaard

Het Waterfort

Het eerste Waterfort werd in augustus 1634 gebouwd en werd in 1681 door een orkaan vernield. De ligging van het Waterfort op de puntige landtong aan de Sint Annabaai (Punda) was strategisch wel slim, maar om er te wonen was geen pretje. Drinkwater moest van de waterputten bij Pos Kabai en Maripampún worden gehaald, totdat er daken en regenbakken waren. De grond bestond uit scherpe klip waarin geen latrines gebouwd konden worden: poep en plas konden nergens naartoe! Daardoor heersten er veel ziektes in het fort.

Fort Amsterdam

De leiders van aanval, Van Walbeeck en Le Grand, hebben sterk overwogen om Curaçao gelijk weer op te geven: het eiland was groter en had veel meer baaien dan gedacht. Daardoor was het eiland moeilijk te verdedigen. Maar de haven bleek toch wel heel gunstig voor de handel en kaapvaart van de WIC. Op 22 februari 1635 arriveert er bericht uit de Republiek der Verenigde Nederlanden: de WIC wenst Curaçao te behouden. Vanaf dan wordt er begonnen met de bouw van een nieuw fort achter het Waterfort. Dit wordt Fort Amsterdam.

Wil je meer weten?

De Archeologische Werkgroep Curaçao weet elk fort op het eiland te vinden! Ook kennen ze veel verhalen over de forten. Je spreekt hen door contact op te nemen met NAAM.

Het artikel 'De verovering van Curaçao 1634' vind je op het internet:
<http://www.nationalarchives.cw/eid/2875>

Je kunt meer lezen over de verovering van Curaçao door de WIC en hun forten. Al deze onderstaande boeken kun je inzien in de Mongui Maduro Library. Een paar zijn wel al heel oud!

- ◆ *'De forten, verdedigingswerken en geschutstellingen van Curaçao en Bonaire'* van Hartog;
- ◆ *'De oude vestingwerken, forten en batterijen van Curaçao'* van Van Meeteren,
- ◆ *'De Nederlanders op de West-Indische Eilanden'* van Hamelberg.
- ◆ Het boek van Gibbes, Römer-Kenepa en Scriwanek, *'De bewoners van Curaçao, vijf eeuwen van lief en leed'* is in het Nederlands en Papiaments geschreven.

Les 3. Eerste fort en landkaart van Curaçao

leerdoelen

- ◆ Je hoort meer over de Spaanse spionage van de Hollanders in 1634.
- ◆ Je weet hoe het Fort bij de Vijgenbomen eruit heeft gezien.
- ◆ Je kent de eerste landkaarten van Curaçao.

begrippen

het patrouillepad

Wandelpaden in de Curaçaose mondi.

de mondi

Gebieden op Curaçao waar de natuur zijn gang kan gaan. Je vindt er bomen, struiken en rotsen. De grond is ongeschikt voor landbouw.

het tuintje

Een groentetuin waarin groente en andere voedingsgewassen worden gekweekt.

de manschappen

Een eenheid militairen.

de smidse

De plek waar vloeibaar heet ijzer tot gereedschap wordt gesmeed.

de sleuf

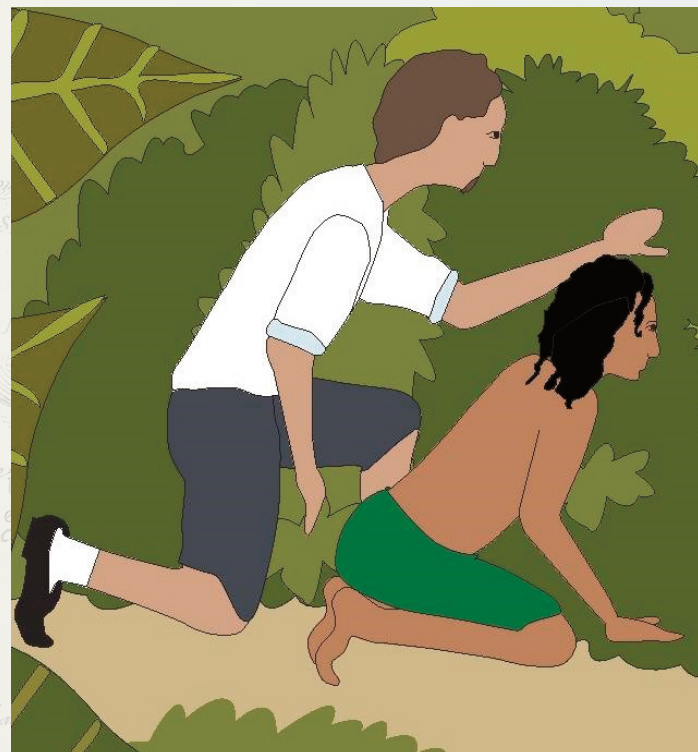
Een ondiepe greppel die in de grond uitgegraven is.

de vloot

Een groep schepen die met een zelfde doel is uitgevaren.

de gracht

Een waterweg die door mensen is gegraven. Een gracht wordt gegraven om met boten doorheen te varen of om een gebouw te beschermen.

Curaçaos eerste fort en landkaart

'Hier moeten we splitsen. Zo zien we het meest van het eiland in korte tijd.' De Spanjaard Felipe heeft de leiding in hun groep en vertelt iedereen nog eens wat de plannen zijn.

'Juan en Mateo gaan met de kano langs de kust. Vaar alleen bij nacht en kijk bij welke baai jullie bewaking zien. Tel de **manschappen** en let op de aanwezigheid van verdedigingswerken.' Ignacio vertaalt de opdracht in het Arawaks. De indianen knikken dat ze de instructie begrepen hebben.

'Carlos loopt langs de zuidkust naar het westen toe en bekijkt die baaien vanaf de landzijde. Gebruik de **patrouillepaden**, maar schuil in de **mondi** zodra je iets hoort!' Ook de Spanjaard

knikt voor akkoord.

'Ignacio en ik gaan naar Santa Ana,' vervolgt Felipe met de uitleg van zijn plan. 'Daar zijn de Hollanders eind juli aan land gegaan. Blijkbaar zijn ze daar meteen begonnen met het bouwen van een fort. Toen we een maand na de komst van de Hollanders van Curaçao werden afgevoerd, werd er gezegd dat het fort al klaar zou zijn. Na wat ik bij dat fort aan het water heb gezien, zou het me niet verbazen!'

Ignacio's hart bonkt. Hij zal naar zijn geboortedorp Santa Ana gaan! Hij had niet verwacht het dorp ooit nog te zien! Het is nu ruim een maand geleden dat de bewoners het dorp hals over kop moesten verlaten. Toen waren ze naar het westen toe voor de Hollanders weggevlucht. Maar het voelt al veel langer. Hij heeft zoveel beleefd in die paar weken!

'Zorg ervoor dat je beschrijvingen goed genoeg zijn om er straks landkaarten van te maken! Zonder die kaarten weet onze **vloot** niet waar ze kunnen landen!', vult Felipe nog aan.

'Hoeveel tijd hebben we precies?', wil Carlos nog weten.

'Wanneer de maan vol is, moeten we bij het westpunt zijn. Een week dus. Zo ver weg op het eiland zullen de Hollanders geen bewaking hebben. Daar vandaan peddelen we met de kano naar het vasteland terug.'

De mannen vertrekken als de nacht weer valt. Ignacio weet precies waar hij is. Hier op de Savaan heeft hij vaak kuddes koeien, schapen of geiten laten grazen. Dichtbij de grote binnenbaai groeit een dicht bos. Daarin zijn ze

onzichtbaar voor de Hollanders. Ze lopen langs een paar **tuintjes** waar de indianen voedsel moesten kweken voor de Spanjaarden. Ze liggen er nu verwaarloosd bij. Tegen het ochtendgloren

zettaers. Daarna gaan ze op zoek naar het fort. Ze hebben geluk. Nog voordat ze het dorp bereiken, komt er een man aanlopen met een kudde koeien. 'Dat is Pepe!', vertelt Ignacio de

zijn ze vlakbij Santa Ana. Hier rusten ze een uurtje uit terwijl ze hun plan nog eens doornemen. Eerst willen ze Santa Ana bekijken, waar de achtergebleven indianen wonen. Het liefst wil Ignacio een dorpsgenoot aanspreken. Die zou hen dan meer kunnen vertellen over de be-

Spanjaard. 'Hij mocht op Curaçao blijven omdat hij te oud is om gevaarlijk te zijn voor de Hollanders!' Ignacio kruipt de struiken uit. Pepe schrikt maar dan herkent hij Ignacio. Hij straalt van blijdschap om de jongen weer te zien! Hij kijkt achter zich om er zeker van te zijn dat ze alleen

zijn en volgt dan de jongen de struiken in. Pepe is opgelucht te horen dat de veroveraars woord hebben gehouden: alle bewoners van Curaçao zijn ongedeerd naar het vasteland gebracht. Zijn ogen worden groot als Ignacio hem de reden van zijn komst vertelt: spioneren voor de Spanjaarden!

Felipe herinnert Ignacio eraan om Pepe naar informatie te vragen.

'De Hollanders!' Pepe kijkt minachtend. 'Ze laten ons keihard werken. Alle jonge mensen moeten hen helpen met de bouw. Daarom loop ik met de koeien.' Ignacio moet denken aan al het werk dat de indianen voor de Spanjaarden hadden moeten doen. Dat was ook geen pretje geweest. 'Ze zijn gelukkig niet in ons indiaanse dorp,' gaat Pepe door, 'maar wel vlakbij. Daar waar de vijgenbomen groeien bij de waterbron. Die plek ken je toch?' De oude Pepe wijst naar het zuiden toe. Ignacio knikt. Daar kwam hij altijd om het vee te laten drinken. Het is maar een korte wandeling. 'Daar hebben ze een enorm huis gebouwd van stenen en hout', vertelt Pepe verder. 'Veel groter dan onze kerk in Santa Barbara!'

Pepe blijkt goed op de hoogte van de situatie. Want toen iedereen het dorp ontvluchtte voor de veroveraars, had hij niet snel genoeg kunnen meelopen. Hij had zich twee dagen in de bossen verscholen en was vervolgens naar Santa Ana teruggedaan.

'Ik heb de Hollanders vanuit de bossen bekeken. Hun schepen liggen hier aan de oostkant van het grote binnenwater voor anker. Na een dag

of twee zag ik de mannen van de schepen komen. Ze droegen allemaal stenen en planken. Die zijn naar de plaats bij de vijgenbomen gebracht. Dag in dag uit sleepten ze die stenen en planken van de schepen naar die plek. Alles hadden ze bij zich! En je wilt het niet geloven, maar in acht dagen hadden ze het grote huis af!' Ignacio ziet dat Pepe bijna niet kan geloven wat zijn ogen hebben gezien.

'En hoeveel mannen heb je daar gezien? Hoeveel kanonnen en musketten? We moeten zoveel mogelijk weten om het eiland weer terug te veroveren!'

'Ontelbaar zoveel mannen! Die vier schepen zaten vol met mannen!'

Veel meer kan Pepe niet vertellen. Maar Ignacio weet nu waar hij heen moet. Hij laat de oude man achter met de belofte dat de Spanjaarden alles in het werk zullen stellen om Curaçao terug te veroveren. Dan kunnen de weggevoerde indianen terugkeren!

Felipe en hij volgen het grote binnenwater naar het zuiden toe. Ze zorgen ervoor dat ze onzichtbaar blijven in de bossen. Al snel zien ze drie schepen voor anker liggen. Het is er een drukte van belang. Met kleine sloepen roeien mannen heen en weer tussen de schepen en de wal. Planken en kisten met voorraden worden per sloep aan land gezet. Zwarte vaten worden juist in een sloep gehesen. 'Er zit vast drinkwater in die vaten, voor die mannen in het fort bij het water', vermoedt Ignacio. 'Daar bij de punt is nergens drinkwater te vinden!'

Ignacio en Felipe sluipen verder in de richting van de plaats met de vijgenbomen. Het is niet ver. Dan valt Ignacio's mond open...

Waar een paar weken geleden alleen wat struiken en bomen stonden, **verrijst** nu een groot fort op een kaal gekapte vlakte! Het bouwwerk is vierkant en heeft een toegangspoort. Maar hoe moet hij zoiets precies aan de Spaanse gouverneur beschrijven!? Hij heeft nooit leren meten zoals Carlos en Felipe. En tellen kan hij maar zover als hij vingers en tenen heeft! Felipe stelt voor om in te schatten hoeveel stappen ze nodig denken te hebben om langs een kant te lopen. Ignacio denkt dat hij minstens twee keer zoveel grote stappen moet zetten als hij vingers en tenen heeft. Felipe schat zelfs in dat het wel dubbel zoveel stappen zijn!

Hoe groot zou het fort in de telling van Ignacio zijn? En in de telling van Felipe?

De muren zijn van gemetselde stenen en van planken gebouwd. De hoeken zijn extra sterk gemaakt. Op elke hoek staat een bronzen kanon. Van waar ze staan, kunnen ze net een stukje door de poort naar binnen kijken. De mannen lopen erdoor naar binnen met hun planken en voorraden. Binnen in het fort worden de laatste gebouwen afgetimmerd. Dat zullen wel **de onderkomens** van de manschappen worden. De andere gebouwen zijn al af. Daar worden de voorraden van de schepen naar binnen gedragen. Hij hoort het geluid van een hamer die op metaal geslagen wordt. Blijkbaar is er een **smidse** binnen in het fort. Ook ruikt

Ignacio de geur van vers brood, dus een bakkerij is er ook al.

Hoeveel mannen heeft hij wel niet gezien? Het zijn er veel! Maar het is lastig tellen met al dat heen en weer geloop. Zeker is dat het er meer zijn dan hij met drie rondjes langs al zijn vingers en tenen kan tellen. En dan zijn er ook nog mannen bij de schepen en bij dat waterfort aan het werk! En wie weet zijn er nog meer mannen bij de buitenbaaien!

Boven de poort is een huis gebouwd. Zelfs hier vandaan hoort Ignacio geschreeuw uit dat hoge huis komen. Even later stappen twee rijk geklede mannen door de poort naar buiten. Felipe herkent de mannen. Het zijn de bazen van deze veroveraars. Buiten maken de mannen nog steeds ruzie met elkaar. De één wijst op het graafwerk net buiten het fort. Daar zijn heel veel mannen in de keiharde grond aan het hakken. Ze hebben een brede **sleuf** van minstens drie stappen breed en een voet diep uitgegraven. De sleuf loopt langs drie zijdes van het fort en nu zijn ze aan de laatste zijde bezig. De aarde en stenen gooien ze op een hoop, zodat er een wal tussen die sleuf en het fort ligt. Bovendien worden er aan de buitenkant van de sleuf manshoge palen neergezet met ijzeren punten erop. Door de rotsachtige ondergrond wil het werk niet erg opschieten.

Ignacio begrijpt het niet. Er is een stukje verderop al een waterput door de Spanjaarden uitgegraven. Het is duidelijk dat de Hollanders die put kennen, want hij ziet mannen met

houten emmers vol water uit die richting komen. Dat water wordt gebruikt om metsel-specie te maken van de leem uit de grond. Waarom zouden ze dan zo dicht bij het fort nog een put willen graven? En dan een put die zo lang en ondiep is? Felipe stoot hem aan en wijst op een andere groep mannen die dicht bij de baai een smallere sleuf uithakken. Die sleuf leidt naar de binnenbaai. Felipe maakt een gebaar van stromend water en wijst van de baai naar het fort. Dan begrijpt Ignacio het. Blijkbaar willen de Hollanders water van de binnenbaai in **de gracht** rondom het fort laten stromen! Uit die ruzie blijkt wel dat de ene man het graafwerk nodig vindt en de andere juist niet.

Felipe en Ignacio hebben genoeg gezien. Ze zoeken een veilige plek op en rusten uit met hun rug tegen een boomstam aan. Ze nemen een paar slokken water uit hun voorraad en bespreken wat ze hebben gezien. Het is duidelijk dat dit fort bedoeld is om zich in terug te trekken als de Spanjaarden toch aan land zouden weten te komen.

Eén ding weten ze nu zeker: de Hollanders hebben het grootste binnenwater van Curaçao in die paar weken tijd goed beveiligd! De Spanjaarden moeten hun hoop op de kleinere buitenbaaien vestigen. Alleen daar kunnen ze nog aan land komen. De baai bij Santa Barbara bijvoorbeeld, of juist één van de baaien meer naar het westen toe. Dit is belangrijke informatie. Die moeten ze naar de Spaanse gouverneur in Caracas brengen!

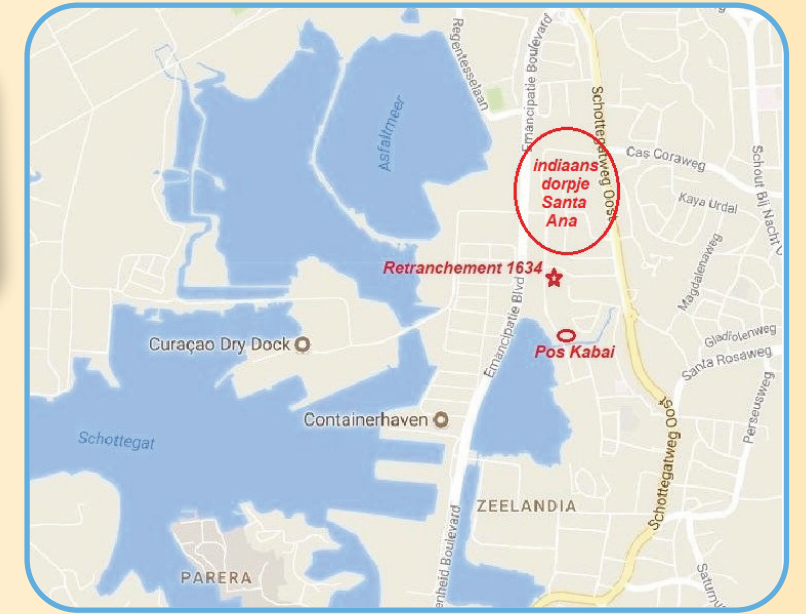
Missie geslaagd!?

Het werk van de spionnen is niet voor niets geweest. Eind 1634 was er al een kaart van Curaçao met de beide Hollandse forten en alle geschikte baaien voor een landing getekend! Tot een aanval van de Spanjaarden op de Hollandse bezetters van Curaçao is het nooit gekomen. Wel zijn er voorbereidingen getroffen. Maar door jaren van extreme droogte was er te weinig voedsel en water om de Spaanse troepenmacht voldoende uit te rusten. Curaçao bleef in de handen van de Hollandse WIC.

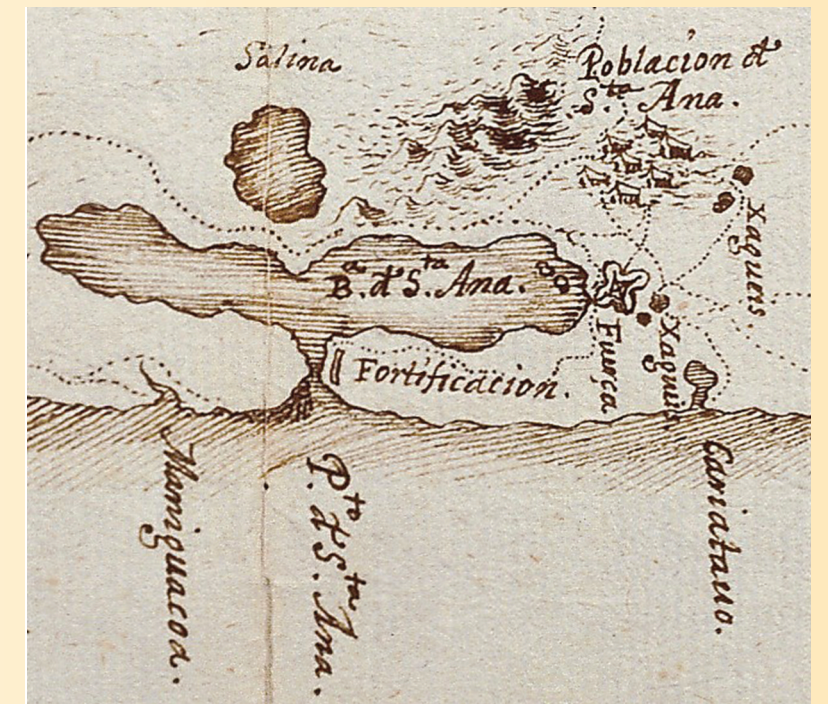

De Spaanse kaart van Curaçao uit 1635, gemaakt met informatie van spionnen

Weetje: Het indiaanse dorp Santa Ana lag ongeveer waar waar nu Gaitu ligt. Dat is ten noord-oosten van het Schottegat.

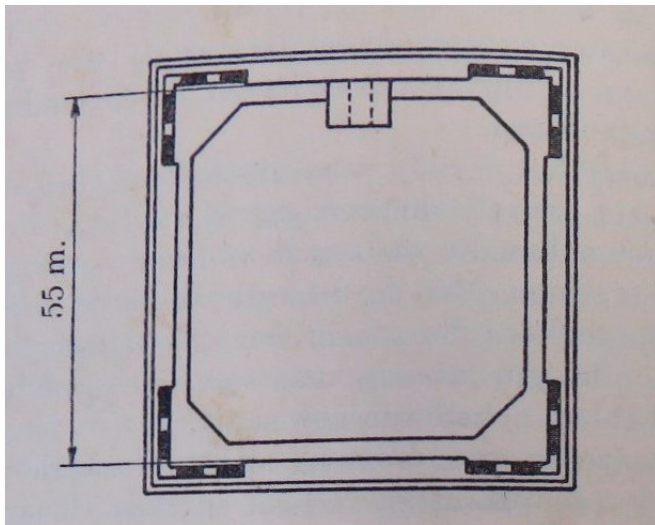
De ligging van het dorpje Santa Ana, het Retranchement en Pos Kabai

Het dorpje Santa Ana op het kaart uit 1635

De locatie van het Retranchement

Het Fort bij de Vijgenboom werd door de Hollanders ook wel het 'Retranchement' genoemd. Dat is het verdedigingswerk waarachter je je terugtrekt als de eerste verdediging verloren is gegaan. Het Retranchement zelf werd na ruim een jaar alweer afgebroken en vervangen door een kleiner fort vlakbij. Het Fort bij de Vijgenbomen lag op de hoek van de Schouwburgweg met de Rooi Catootjeweg. De Spaanse waterput lag in de buurt van onze Pos Kabai.

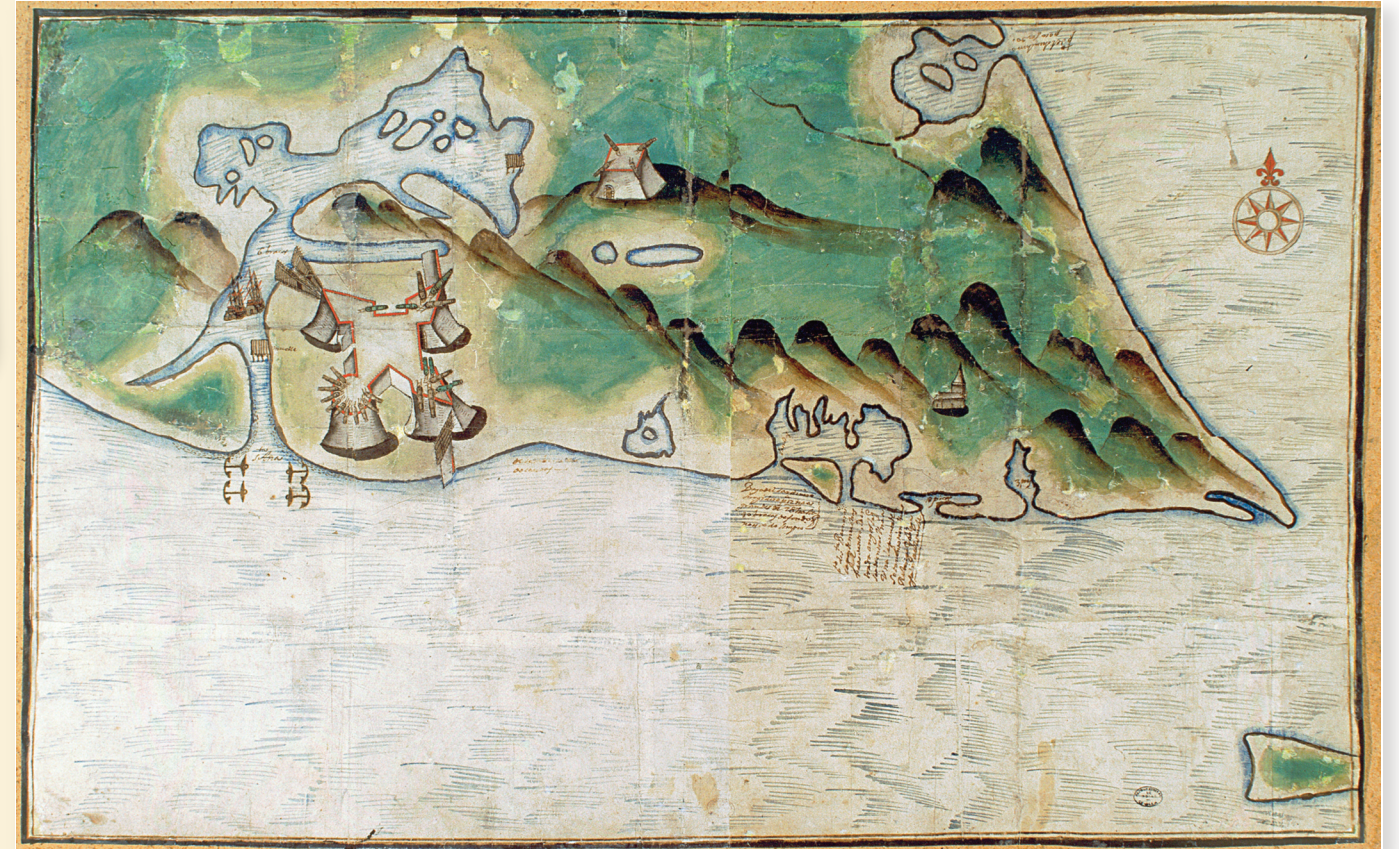
Waarschijnlijk was dit de plattegrond van het Fort bij de Vijgenbomen

Weetje: De vijgenboom was overigens geen boom met echte, eetbare vijgen, want die groeide niet op Curaçao. Waarschijnlijk was het een struik met vijgachtige schijnvruchten. Of misschien waren het kalebasbomen, want die noemden de Spanjaarden ook 'vigo'.

De eerste landkaarten van Curaçao

De spionnen overhandigden hun gegevens aan de Spaanse gouverneur in Caracas. Die zond alles door naar de Consejo Real de las Indias in Sevilla (Spanje), waar de koloniën bestuurd werden. In januari 1635 tekende Francisco de Ruesta de eerste Spaanse landkaart van Curaçao. De vorm van het eiland klopte niet, maar de bruikbare baaien staan er wel duidelijk op. Ook zijn de twee forten en de waterput erop aangegeven, plus de plek waar de Hollanders aan land waren gekomen.

Kort daarna kwamen er nieuwe spionagegegevens aan in Sevilla. Meteen tekende Ruesta een tweede, verbeterde kaart van Curaçao. Deze kaart lijkt al veel meer op de echte vorm van Curaçao. Die heb je in de tekst kunnen zien!

Landkaart van Curaçao uit 1639

Weetje: Van Walbeeck tekende in augustus 1634 ook een kaart van Curaçao, voor de WIC. Die kaart is ook bewaard gebleven, maar daarop staan de forten niet aangegeven.

Weetje: Van Walbeeck en Le Grand wilden ook nog een fort aanleggen bij het Spaanse Water. Maar daar waren jarenlang niet genoeg materialen en manschappen voor aanwezig op het eiland.

Wil je meer weten?

De Archeologische Werkgroep Curaçao weet elk fort op het eiland te vinden! Ook kennen ze veel verhalen over de forten. Je spreekt hen door contact op te nemen met NAAM.

De oudste landkaarten en de ligging van de forten van Curaçao vind je afgebeeld in het boek van Renkema 'Kaarten van de Nederlandse Antillen' (blz. 139-149).

Je kunt meer lezen over de verovering van Curaçao door de WIC en hun forten. Al deze onderstaande boeken kun je inzien in de Mongui Maduro Library. Een paar zijn wel al heel oud!

- ◆ *'De forten, verdedigingswerken en geschutstellingen van Curaçao en Bonaire'* van Hartog;
- ◆ *'De oude vestingwerken, forten en batterijen van Curaçao'* van Van Meeteren,
- ◆ *'De Nederlanders op de West-Indische Eilanden'* van Hamelberg.
- ◆ Het boek van Gibbes, Römer-Kenepa en Scriwanek, *'De bewoners van Curaçao, vijf eeuwen van lief en leed'* is in het Nederlands en Papiaments geschreven.

Opdracht 1.

Teken de spionagekaart van Curaçao, het eerste Waterfort en het Fort bij de Vijgenbomen uit 1634.

Kruip in de huid van Ignacio! Beschrijf de locaties uit het spionageverhaal van Curaçao zo goed mogelijk aan de tekenaar in Spanje!

- ◆ Een team van 2 spionnen beschrijft de locatie, terwijl het andere team de spionagekaart tekent. Jullie zitten met de ruggen naar elkaar toe. Kies uit één van deze drie spionage-locaties:

1. Teken de landkaart van Curaçao. Teken de vorm en de baaien zo exact mogelijk! Vul de kaart aan met andere belangrijke informatie: waar zijn de zoetwaterbronnen, de Spaans/indiaanse dorpen en de Hollandse forten?

2. Beschrijf en teken het Waterfort.

3. Beschrijf en teken het Fort bij de Vijgenbomen.

- ◆ Presenteer je kaart aan de klas. Welk team weet de meeste details nog?
- ◆ De winnaars zijn de topspionnen!

Les 4. Excursie naar het Waterfort en Fort Amsterdam

Het Fort Amsterdam dateert uit 1635. Het is het oudste fort van Curaçao dat nu nog staat. Het huidige Waterfort is het vierde fort dat op deze plek is gebouwd en dateert uit 1828.

Jullie doen bij de forten onderzoek!

- ◆ Schat hoe hoog en dik de muren zijn.
- ◆ Hoe zien de poorten en bovenkant van de muren van beide forten eruit?
- ◆ Wat is de vorm van de forten: teken de plattegrond en schat de afmetingen.
- ◆ Welke delen van de forten zien er echt oud uit en welke stukken zullen later bijgebouwd zijn?
- ◆ Vraag mensen die er werken naar geheime gangen en sporen van oorlogsgeweld!

Literatuur

Budding', Bernard R. (1994), *Van Punt en Snoa. Ontstaan en groei van Willemstad, Curaçao, De Willemstad tussen 1700 en 1732 en de bouwgeschiedenis van de synagoge Mikvé Israël-Emmanuel 1730-1732, 1634*. Aldus Uitgevers, 's Hertogenbosch

Gibbes, F.E., Römer-Kenepa, N.C., Scriwanek M.A. (1999), *De bewoners van Curaçao, vijf eeuwen van lief en leed*. Stichting Curaçao 1499-1999, Nationaal Archief, Curaçao

Gibbes, F.E., Römer-Kenepa, N.C., Scriwanek M.A. (1999), *De verovering van Curaçao 1634*. Te vinden op <http://www.nationalarchives.cw/eid/2875>

Hamelberg, J.H.J. (1901), *De Nederlanders op de West-Indische eilanden*. De Bussy, Amsterdam

Hartog J. (1997), *De forten, verdedigingswerken en geschutstellingen van Curaçao en Bonaire, van Van Walbeek tot Wouters 1634-1942*, Europese Bibliotheek, Zaltbommel

Meeteren, N. van (1951), *De oude vestingwerken, forten en batterijen van Curaçao, Curaçao*

Ozinga, M.D. (1959), *De monumenten van Curaçao in woord en beeld*. Stichting Monumentenzorg Curaçao. Curaçao

Renkema, W.E. (2016), *Kaarten van de Nederlandse Antillen. Curaçao, Aruba, Bonaire, Saba, Sint Eustatius en Sint Maarten tot 1900*. Brill, Hes & De Graaf. Leiden, Boston

Colofon

Tekst en projectcoördinatie:
Wynne Minkes

Grafische vormgeving:
Ariadne Faries

Illustraties:
Ilse Koster (Island Illustrations),
tenzij anders vermeld.

Vertaling Papiaments:
Merly Augusta

Foto's:
Wynne Minkes, tenzij anders vermeld.

Redactie:
Esther Mietes (D7 archeologie).

Digitale ondersteuning:
Rianne Hellings (Kuki+Ko)

Financiering:
UNESCO,
Prins Bernhard Cultuurfonds Caribisch Gebied
en NAAM.

© Stichting NAAM

Met dank aan

De Archeologische Werkgroep Curaçao
François van der Hoeven
Carel de Haseth
Corinne van Hal

Verantwoording

Voorpagina
Fort Beekenburg (foto Ariadne Faries)

Les 1. Forten op Curaçao
Kennis over de locaties en huidige staat van de forten komt van de Archeologische Werkgroep Curaçao.

Informatie over de forten in de handleiding komt uit: Hartog (1997), van Meeteren (1951) en Ozinga (1959).

Kaart van forten op Curaçao. Naar Hartog (1997, 15). Google maps, bewerkt (W. Minkes).

Borstwering. Tekening van Pearson Scott Foresman Archief, gedoneerd aan Wikipedia Foundation, ticket nr. 2010061110041093.

Plattegronden met reconstructie van Fort Amsterdam en Vierde Waterfort van Ozinga (1959, fig. 18), bewerkt (W. Minkes).

Plattegronden met reconstructie van het Riffort van Ozinga (1959, fig. 4), bewerkt (W. Minkes).

Plattegrond van het Benedenfort Sint Michiel, naar ontwerp van Schrijver en Esdré (1742-44), in Renkema 2016, afb. 3.41 en 3.44. Tekening W. Minkes.

Les 2. De Spanjaarden komen!
Informatie over de verovering door de Hollanders en de spionage door de Spanjaarden komt uit de boeken van Hamelberg (1901), Van Meeteren (1951) en Hartog (1997).

Reconstructietekening van de plattegronden van het Eerste Waterfort en Fort Amsterdam, door Van Meeteren (1951, 21).

Les 3. Eerste fort en landkaart van Curaçao
Informatie over de verovering door de Hollanders en de spionage door de Spanjaarden komt uit de boeken van Hamelberg (1901), Van Meeteren (1951) en Hartog (1997).

Landkaart (in kleur) van Curaçao (1639). MP-Venezuela, 26. Ministerio de Educación, Cultura y Deporte. Archivo General de Indias, Sevilla.

Landkaart (zwartwit) van Curaçao, door De Ruesta getekend (1635). MP-Venezuela, 18. Ministerio de Educación, Cultura y Deporte. Archivo General de Indias, Sevilla.

Plattegrond met de ligging van het Retranchement, dorpje Santa Ana en Pos Kabai. Google Maps kaart, bewerkt (W. Minkes).

Reconstructietekening van de plattegrond van het Fort bij de vijgenbomen (het Retranchement), door Van Meeteren (1951, 16).

Les 4. Excursie naar het Waterfort en Fort Amsterdam
Fort Amsterdam (foto Ariadne Faries)